

Сергій Станіславович ЛУКАШ,

доктор юридичних наук, професор

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Суми)***Наталія Володимирівна КОБЕЦЬ***(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті було здійснено аналіз поглядів окремих науковців з приводу захисту прав людини в умовах війни, яких здавна цікавила глибинна сутність війни, її роль та вплив на окрему особистість та ціле суспільство. Ураховано в контексті досліджуваної проблематики позицію Е. М. Ремарка, у словах якого у дещо художній формі простежується основне покликання захисту прав людини в умовах війни – зберегти здатність як окремої особи, так і суспільства до творчості, критичного мислення попри виклики та обмеження після їх скасування. Проаналізовано окремі положення Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки. Обґрунтовано сутність цілісності справедливості в контексті захисту прав людини в Україні в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *філософський аспект, захист прав людини, воєнний стан, цілісність справедливості, правоохоронні органи, міжнародна підтримка.*

Постановка проблеми. Філософія прав людини в контексті філософії освіти та філософії права є невід'ємною частиною філософської антропології, найважливішим завданням якої є дослідження природи людини, яка виступає джерелом її невід'ємних прав і свобод. Феноменологія та онтологія розкривають права людини як її атрибутивну властивість, яка формується в контексті суспільного життя. Детальне вивчення основ захисту прав людини та їх філософської сутності є потужною основою для формування сучасного демократичного суспільства¹. При цьому в контексті захисту прав людини тема свободи завжди була в центрі життєвого та філософсько-політичного дискурсу. Свобода – одне з тих слів, яке викликає багато позитивних емоцій у повсякденному житті. Окремі соціально-філософські дослідження висвітлюють шляхи заміни традиційної, а іноді й

¹ Stezhko Z., Hryshchenko N., Kulenko V., Savytska I., Suprun A., Rusko N. Freedom or arbitrariness: a social and philosophic analysis. *Postmodern opening*. 2021. № 12 (2). P. 354. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/12.2/312>.

спонтанної абсолютизації людської свободи на емпіричному рівні суспільної свідомості. Вона полягає в досягненні бажаних результатів і в праві вибирати, чого досягти. Різниця між цими «формулами» очевидна. У другому випадку можна спостерігати прийняття певних обмежень свободи, зумовлених соціальною реальністю, і розуміння того, що вона може бути повністю реалізована лише через самообмеження¹.

Водночас повномасштабне збройне вторгнення спричинило потребу в переосмисленні філософських витоків захисту прав людини. Як справедливо зазначає І. П. Кальмук, «війна робить великий виклик гуманітарним цінностям. Закони, що регулюють права людини, залишаються актуальними навіть у найважчі часи. Вони підтримують ідею гідності та поваги до кожної особи, навіть у контексті воєнних дій. З одного боку, це може виявитися складним завданням, коли доведеться балансувати між безпекою держави та основними правами людини. З другого боку, це нагадує про важливість збереження гуманізму та етичних норм навіть у найбільш складних обставинах. Питання справедливості також набуває особливої ваги під час війни. Закони повинні забезпечити справедливий розподіл ресурсів, захист прав населення та врегулювання конфліктів. Однак у військовому контексті існують труднощі визначення, яка міра справедливості є оптимальною. Чи можна жертвувати деякою частиною населення для забезпечення загальної безпеки? Як забезпечити права всіх груп населення під час бойових дій?»².

Надзвичайно важливо у складних умовах воєнного стану спрямовувати наукові пошуки не лише на осмислення питань обороноздатності, посилення правоохоронної системи держави, але й аналізувати філософський аспект захисту прав людини, що дозволяє виробити унікальні ідеї та концепти, заповнити «світоглядну» порожнечу, утворену після початку повномасштабного вторгнення на рівні філософії права, створити ідейну основу, що ляже в основу вдосконалення вітчизняного законодавства, забезпечення його демократичності та соціальної орієнтованості в складних безпекових умовах.

Слід зазначити, що аналіз широкого кола проблемних питань, пов'язаних з осмисленням філософського змісту захисту прав людини, наявний на сторінках наукових праць О. Андрушка, І. Банасевича, О. Бандурки, І. Бахновської, Г. Борейко, М. Бурдіна, О. Головка, А. Грушицького, Л. Добробог, Ю. Загуменної, Р. Дудник, М. Іншина, М. Курила, О. Лавриненка, Н. Левицької, Д. Манька, Т. Мураховської, В. Нестеровича, Н. Оніщенко, М. Саннікової, О. Юшкевич, О. Ющика. Водночас в умовах воєнного стану ці питання переосмислюються в світлі нових безпекових і світоглядних викликів, з якими до цього не зіштовхувалась жодна інша держава світу.

Мета статті полягає у тому, щоб проаналізувати філософський аспект захисту прав людини в Україні в умовах воєнного стану. Для

¹ Там само.

² Кальмук І. П. Філософський аспект законодавства України під час війни. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 28.

досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі дослідницькі завдання: проаналізувати погляди науковців на глибинну сутність війни, її роль та вплив як на окрему особистість, так і на ціле суспільство, зокрема в частині захисту прав людини; з'ясувати основне покликання захисту прав людини в умовах війни, у тому числі в ході аналізу окремих вітчизняних підзаконних нормативно-правових актів; розглянути сутність цілісності справедливості в контексті захисту прав людини в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Р. Мюллендер наголошує, що політична філософія Гегеля приділяє особливу увагу темі про те, що люди мають потребу у визнанні тих якостей, характеристик і атрибутів, які роблять їх відмінними. Таким чином, Гегель говорить про те, чи має право прав людини визнавати та враховувати нюанси індивідуального складу. Подібним чином він говорить про те, чи слід застосовувати право прав людини у спосіб, який чутливий до культурного контексту, у якому він діє. Але політична філософія Гегеля оцінює норми та практики в окремих культурах, посилаючись на вищий і універсальний критерій абстрактного права. У світлі цього моменту та неадекватності політичної філософії, яка віддає перевагу місцевим нормам і практикам, розглядається третій підхід до захисту прав людини. Цей підхід не надає пріоритету ні універсальним, ні локальним нормам. Його мета полягає в тому, щоб забезпечити серйозне ставлення як до прав людини, так і до культур, у яких вони застосовуються¹.

Водночас наразі в Україні постає принципово інше питання щодо врахування в ході захисту прав людини не лише індивідуальності окремих особистостей, але й кризових за своєю сутністю умов функціонування суспільства.

У цьому контексті доволі цікавим є аналіз поглядів окремих науковців з цього приводу, яких здавна цікавила глибинна сутність війни, її роль та вплив на окрему особистість та ціле суспільство. К. Нам намагається пояснити у світлі філософії Гегеля розумну необхідність подолання війни. Згідно з Гегелем, війна, якщо вона неминуча, бажана лише як відокремлена від громадянської сфери і без особистої ненависті, але вона має філософське значення як етичний момент у реалізації ідеальності державної єдності. Але це усвідомлення також має ґрунтуватися в міжнародних відносинах на принципі прийнятності універсального світового духу. Науковець має на меті показати, що інтелектуальна боротьба за таке право веде до пошуку абстрактної обмеженої війни без фізичного знищення².

Ф. Фернандес-Монтесінос стверджує, що війна - це діяльність, яка виходить за межі військової площини, на якій зазвичай артикулюється. Це за своєю суттю політична діяльність, наділена власною логікою, логікою трансформації, яка дуже відрізняється від будь-якого лінійного підходу, знайомого з повсякденного життя. Війна – це соціальна реальність, яка потребує наукового вивчення. Ігнорування цього, як і будь-якої хвороби,

¹ Mullender R. Hegel, human rights, and particularism. *Journal of Law and Society*. 2003. № 30 (4). P. 554.

² Nahm K. Hegel's Theory of War From Right-Philosophical Realism to the Historical-Philosophical Outlook. *Archiv fur Rechts- Und Sozialphilosophie*. 2020. № 106 (3). P. 444.

призведе до негативних наслідків¹.

Водночас повною мірою досягнути філософський аспект захисту прав людини в Україні в умовах воєнного стану можливо на основі глибокої рефлексії тих осіб, які брали участь у бойових діях, а також цивільного населення, яке зіштовхнулося з потребою комплексного переосмислення звичного для життя середовища.

У цьому контексті доволі цікавою є філософія війни Шелера, викладена в його праці «Геній війни». У контексті Німеччини під час Першої світової війни Шелер полемізував з різними інтерпретаціями сутності та природи війни, зокрема з тими, які зводили війни до економічних чи соціологічних коренів, і стверджував, що духовний потяг за «справжньою» війною був лише для збільшення влади. Війна для нього є частиною людської природи, але не як проста боротьба за виживання, а як боротьба за владу, яка максимально підносить, розширює та поглиблює спільні та неподільні цінності нашої моральної свідомості. Намір Шелера полягає в тому, щоб прославити війну всупереч універсалізму та раціоналізму Канта. Він особливо зневажливо ставиться до ідеї Канта про «вічний мир» і до всього, що пов'язане з космополітизмом і пацифізмом².

Потребує врахування в контексті досліджуваної проблематики і позиція письменника Е. М. Ремарк, який зазначає, що «може, я ніколи не буду щасливий, може, війна знищила цю можливість, і я всюди буду трохи чужим і ніде не почуватимуся вдома, але ніколи, думаю, я не почуватимуся безнадійно нещасним, бо завжди буде щось, що підтримає мене, хоча б мої ж руки, або зелене дерево, або подих землі. Частина мого життя була віддана справі руйнування, віддана ненависті, ворожнечі, вбивству. Але я залишився живий. В одному цьому вже завдання і шлях. Я хочу вдосконалюватися й бути до всього готовим»³.

Відмітимо, що у словах відомого письменника у дещо художній формі простежується основне покликання захисту прав людини в умовах війни – зберегти здатність як окремої особи, так і суспільства до творчості, критичного мислення попри виклики та обмеження після їх скасування.

Не випадково у Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки зазначається, що «у суспільства зберігся чіткий запит на рішучі та позитивні зміни в усіх сферах життя, у тому числі правоохоронній, після перемоги України. Пріоритетними серед таких змін є гарантування прав і свобод людини та громадянина, а також подальша розбудова демократичної держави, у якій неухильно забезпечується верховенство права. Поряд із цим поглиблюється потреба в прискоренні цифровізації, забезпеченні максимальної оперативності й результативності роботи у

¹ Fernandez-Montesinos F. A. Philosophy of war. *Culture of Defence*. 2014. № 190 (765). URL: <https://arbor.revistas.csic.es/index.php/arbor/article/view/1898>.

² Gretic G. Ethics, philosophy of war and the european question: Max Scheler in the context. *Politicka Misao-Croatian Political Science Review*. 2007. № 44 (1). P. 15.

³ 20 цитат Еріха Марії Ремарка про війну // Нова Зоря: сайт. URL: <https://novazoria.com.ua/?p=20155>.

державному секторі. Цей запит є більш ніж релевантним і для системи органів правопорядку, які повинні посилити свій стратегічний та операційний потенціал з метою належного виконання функцій, визначених законодавством України»¹.

Водночас окреслене положення Комплексного стратегічного плану містить основу захисту прав людини в умовах правового режиму воєнного стану – поєднання чіткого запиту на гарантування прав і свобод, що формує бажання «вдосконалюватися» за Ремарком, з максимальною оперативністю й результативністю роботи правоохоронних органів. В умовах війни та в ході адаптації злочинності до нових цифрових умов забезпечити баланс цих двох умов доволі непросто, проте важливим є проголошення вектору на загальнодержавному рівні на досягнення такого балансу.

При цьому важливим є не лише проголошення такого вектору, але і його реальне дотримання на рівні справедливого підходу до впровадження обмежень, відсутності будь-якої дискримінації, залученості топ-посадовців і членів їх сімей до національного спротиву.

С. Максимов і Н. Сатохіна в контексті аналізу сутності справедливості зазначають, що традиційно справедливість визнається головною правовою цінністю, що втілює високе призначення права. Вона є комплексною цінністю і втілює певне співвідношення не менш універсальних правових цінностей, заснованих на людському досвіді, таких як людська гідність, свобода та рівність. З середини двадцятого століття людська гідність стала «новим ключовим поняттям» права. Це було пов'язано з прагненням не допустити повторення стану варварства – масового та широкомасштабного знущання над ним під час Другої світової війни. Будучи вираженням внутрішньої цінності людини, її суб'єктності, людська гідність розглядається як ціннісна основа прав людини в цілому, а також як самостійне право, непорушність якого закріплене в основоположних міжнародних документах і конституціях розвинених країн. Етичний пріоритет гідності в системі правових цінностей наголошує на універсальності прав людини, які ґрунтуються на первісному та беззастережному визнанні іншого в його унікальності, незалежно від його належності до певної спільноти².

У контексті захисту прав людини в Україні в умовах воєнного стану можливо вести мову про цілісність справедливості подібно до того, як окремі дослідники обґрунтовують наразі доречність визнання цифрової цілісності як сукупності прав людини, або як окремого права, або як принципу тлумачення суміжних прав. Право на цифрову цілісність являє собою правову норму, яка кристалізує певне бачення особи, а також захист, який їй має бути надано у світі, де цифрові технології усюдишуть та

¹ Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : Указ Президента України від 11.05.2023 № 273/2023 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>.

² Maksymov S., Satokhina N. Human dignity as a universal legal value. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9 (31). P. 96.

поширені. Основною функцією, яку цифрова цілісність буде виконувати як право людини, є функція забезпечення узгодженості між захистом людської гідності, захистом свободи та захистом приватного життя. Цифрова цілісність – це конкретизація захисту людської гідності з точки зору конкретних загроз, які становлять цифрові технології. Воно служить для просування суттєвого визначення того, як свобода пов'язана із захистом приватного життя в інформаційних питаннях¹.

Подібно до цього цілісність справедливості в контексті захисту прав людини в Україні в умовах воєнного стану має передбачати визначення більш чіткого переліку непорушних прав людини, ніж це визначено на рівні Конституції України та Загальної декларації прав людини, які не можуть бути порушені чи обмежені за жодних обставин, незалежно від ситуації на полі бою, проголошення їх у конкретних сферах, зокрема в ході здійснення мобілізаційної підготовки та мобілізації.

При цьому окрему увагу в контексті досліджуваного питання слід приділити участі зарубіжних держав у наданні допомоги Україні, включно з розміщенням миротворчого контингенту, в умовах, коли окупація територій України може призвести до масових порушень прав людини. Адже, як відзначає В. Меркель, захист людей, яким загрожують масові вбивства та жорстокі порушення прав людини, вимагає не лише короточасного військового втручання, але й інтенсивної підтримки для встановлення стійкого верховенства права та демократії. Зовнішні суб'єкти, які втручаються з гуманітарних міркувань, однаково мають обов'язок сприяти довгостроковій сталій державній та демократичній розбудові².

Висновки. Таким чином, у статті встановлено, що в Україні наразі гостро постає питання врахування в ході захисту прав людини кризових за своєю сутністю умов функціонування суспільства. Основне покликання захисту прав людини в умовах війни – зберегти здатність як окремої особи, так і суспільства до творчості, критичного мислення попри виклики та обмеження після їх скасування. У положеннях Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки міститься основа захисту прав людини в умовах правового режиму воєнного стану – поєднання чіткого запиту на гарантування прав і свобод, що формує бажання «вдосконалюватися» за Ремарком, з максимальною оперативністю й результативністю роботи правоохоронних органів. При цьому важливим є не лише проголошення такого вектору, але і його реальне дотримання на рівні справедливого підходу до впровадження обмежень, відсутності будь-якої дискримінації, залученості топ-посадовців і членів їх сімей до національного спротиву.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Rochel J. Connecting the dots : Digital integrity as a human right. *Human Rights Law Review*. 2021. № 21 (2). P. 358.

² Merkel W. Democracy through War? *Democratization*. 2008. № 15 (3). P. 487.

26. 20 цитат Еріха Марії Ремарка про війну // Нова Зоря: сайт. URL: <https://novazoria.com.ua/?p=20155>.
27. Кальмук І. П. Філософський аспект законодавства України під час війни. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 27–31.
28. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : Указ Президента України від 11.05.2023 № 273/2023 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>.
29. Fernandez-Montesinos F. A. Philosophy of war. *Culture of Defence*. 2014. № 190 (765). URL: <https://arbor.revistas.csic.es/index.php/arbor/article/view/1898>.
30. Gretic G. Ethics, philosophy of war and the european question: Max Scheler in the context. *Politicka Misao-Croatian Political Science Review*. 2007. № 44 (1). P. 15–30.
31. Maksymov S., Satokhina N. Human dignity as a universal legal value. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9 (31). P. 96–103.
32. Merkel W. Democracy through War? *Democratization*. 2008. № 15 (3). P. 487–508.
33. Mullender R. Hegel, human rights, and particularism. *Journal of Law and Society*. 2003. № 30 (4). P. 554–574.
34. Nahm K. Hegel's Theory of War From Right-Philosophical Realism to the Historical-Philosophical Outlook. *Archiv fur Rechts - Und Sozialphilosophie*. 2020. № 106 (3). P. 444–464.
35. Rochel J. Connecting the dots : Digital integrity as a human right. *Human Rights Law Review*. 2021. № 21 (2). P. 358–383.
36. Stezhko Z., Hryshchenko N., Kulenko V., Savytska I., Suprun A., Rusko N. Freedom or arbitrariness: a social and philosophic analysis. *Postmodern opening*. 2021. № 12 (2). P. 354–366 DOI: <https://doi.org/10.18662/po/12.2/312>.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2025

Serhii S. LUKASH,

Doctor of Science in Law, Professor

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Natalia V. KOBETS

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE PHILOSOPHICAL ASPECT OF PROTECTING HUMAN RIGHTS IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

The article analyzes the views of individual scientists on the protection of human rights in wartime, who have long been interested in the deep essence of

war, its role and impact on an individual and society as a whole. The position of the writer E. M. Remarque is considered in the context of the researched issues, in whose words, in a somewhat artistic form, the main vocation of protecting human rights in wartime is traced - to preserve the ability of both an individual and society to creativity and critical thinking despite challenges and restrictions after their abolition. Some provisions of the Comprehensive Strategic Plan for Reforming Law Enforcement Agencies as Part of the Security and Defense Sector of Ukraine for 2023-2027 are analyzed. The essence of the integrity of justice in the context of protecting human rights in Ukraine under martial law is substantiated.

Key words: *philosophical aspect, protection of human rights, martial law, integrity of justice, law enforcement agencies, international support.*